

bant; ne cum aliquo rei Catholicae pudore, non satis digne rei magnitudini responderet. Sed metum omne solvit prima dicentis oratio. Tantam enim gravitatem, sapientiamque ad extremam usque concionem prae se tulit; ut per Ungariam omnem, eius et adolescentiae et virtutis fama funderetur. Viri principes non modo eum libenter audiebant, sed etiam de rebus seriis et ad conscientiam pertinentibus cum eo communicabant. Vir primarius egregie Catholicus et miles generosus Valentinus Balassius cum ei in oppugnatione Strigonii aenea pilla utrumque pedem traiecisset; ex eoque vulnere sibi moriendum esse intellexeret, eum sibi adhibuit sacerdotem; illisque prudentiae ac fidei, ad extremumque spiritum, se totum regendum permisit. Filium octennem, quem unicum habuit, scriptis litteris Serenissimo Principi Mathiae commendavit; petiitque, daret operam, ut octennis totus Societatis disciplina institueretur. Has litteras Principi reddendas non alii quam huic sacerdoti dare voluit, adiecto etiam elogio honoris; quod ipsum et natura, et vitae instituto veracem esse sciret.

Magyar fordításban:

A turóci collegium missiói.

Az esztergomi táborba küldött pap nagyban növelte társaságunk hírnevét. Állandóan forgolódott a dunán-inneni Magyarország alkirályának (prorex), Pálffy Miklósnak társaságában. Midőn ennek távollétében, amit az alkirály kihasznált, helyette a papot vezették a katonák gyűlésébe, és mihelyt beszédét megkezdte, mindenki figyelmét a legnagyobb csodálattal magára vonta. Jelen voltak nagy számban igen előkelő férfiak, egyháziak és világiak egyaránt. Ezeknek annál nagyobb volt a csodálkozása, mert pap volt s arcvonása és egész testtartása oly korra vallott, hogy látszólag nem esett távol gyermekkora éveitől. Annál inkább félték a fejedelmi férfiak, akik csak külsejét nézték és lelkébe bele nem tekinthettek, attól, hogy magatartása a katolikus-volta sajátos szemérmessége mellett nem fog megfelelni a fennkölt ügynek. De félelmüket feloldotta mindjárt kezdetben a szónok beszéde. Annyi komolyságot, bölcsességet árult el ugyanis a gyűlés befejezéséig, hogy egész Magyarországon elterjedt fiatalságának és kiyálóságának híre. A fejedelmek nemcsak szívesen hallgatták meg, hanem komoly és lelkiismereti dolgokról szívesen vitakoztak vele. — A főrendi és kiválóan katolikus férfit és nemesszívű katona, Balassi Bálint, akinek két lábát az ostrom alkalmával egy ágyúgolyó átütötte, mihelyt tudatára ébredt, hogy sebesülése föltétlenül halálos, magához rendelte ezt a papot és teljesen átengedte magát neki, hogy utolsó lehetéig ez irányítsa bölcsességével és hitével.

8 éves egyetlen fiát megírt levelével a fenséges Mátyás fejedelemnek ajánlotta és kérte, legyen azon, hogy 8 éves fiát teljesen a Societas iskolai tanításában részesítsék. A fejedelemnek átadandó levelet senki másnak, mint ennek a papnak akarta adni, azzal a kitüntető dicsérettel, hogy tudja miszerint jelleme és életvitele az igaz hívőre vall.

Ehhez a fordításhoz meg akarom jegyezni, hogy itt a *contio* szót eredeti értelmében kell felfognunk. Ezen a katonai gyűlésen a hadvezér a harcbaindulás előtt buzdító szavakat intézett a katonákhoz. Ezt a feladatot Pálffy távollétében a tábóri pap vállalta magára.

A két változatot csak úgy tudjuk megmagyarázni, hogy a *Litterae*-ben kétszer közölték az esetet. Érdemes volna mármost az egész kiadványt átlapozni, vajon nem akad-e más adat is nagy költőnk és családja történetéhez? Másrészt érdemes volna most már a Jezsuita-rend iratai és a római vatikáni levéltár alapján az egész ügyet újra felvetni. Balassi Bálint megérdemli, hogy mindent felkutassunk, ami megvilágítja némileg rejtélyes halálát.

VARGA JÁNOS

A „SZILÁGYI ÉS HAJMÁSI” HISTÓRIÁS ÉNEK HARMADIK VÁLTOZATÁNAK TÖREDÉKE

A XIX. sz. társadalomtörténeti kérdéseit tanulmányozva, hozzáfogtam az Országos Levéltár családi levéltárainak átböngészéséhez. A munka során átfogattam a Kárász-család 74 fasciculusra terjedő iratanyagát is. E levéltár egyrésze rendezetlen és így csak darabról-darabra történő átnézéssel kutatható. A Series B. 1a. jelzetű és „Vegyes iratok” 1628—1875, feliratot viselő csomóban sok más, párévszázados irat mellett az egyes magyar falvak által a töröknek kifizetett adókról szóló elismervények között ismerős szövegre lettem figyelmes. A kéziratot jobban szemügyre véve kiderült, hogy a Szilágyi és Hajmási históriás ének egy

harmadik, eddig ismeretlen kéziratának töredékét találtam meg, amely mind a Csoma-kódexben fennmaradt, mind a Vasady-kódex által megőrzött változatoktól formailag eltérő sajátosságokat mutat.

Maga a kézirat nyolcadrét nagyságú és mindössze két, közepen egymásra hajtott lapból áll. Emellett derékszögű összehajtás nyomait is magán viseli, amelynek következtében az így előálló rongálódás miatt a szöveg egyes, az összehajtásra eső sorai nehezen olvashatók. A két rész találkozásánál fűzés, kötés, stb. nyomai nem fedezhetők fel, de a közvetlen tapintás — bár ez nem teljes határozottsággal állítható — ragasztásra enged következtetni. Az nem vitás, hogy nem egyedülálló papírlappal van dolgunk, mert míg egyfelől a Szilágyi és Hajmási-históriának első része — mintegy fele, a Jankowich Miklós-féle másolattal egybevetve, az 52. s rig terjedő rész — hiányzik, közvetlenül a meglévő rész után azonban a „Christus ki vagy nap es vilagh” kezdetű vers teljes szövege, majd a „Miként egiptusban egy Pellikan madar” kezdetű versnek egy része található, mindkettő *cantio allia* címen. Az a körülmény, hogy a kezdő és végződő vers csonka és hogy a meglévő részek a négy oldalt egészen betöltik, nem hagy kétséget afelől, hogy jelen esetben egy ismeretlen verseskönyvről — ha úgy tetszik: kódexről — ill. annak töredékéről van szó, amelynek a lelőhely után legkézenfekvőbb lenne a *Kárász-töredék* nevet adni.

A Kárász-familia eredetileg alföldi család volt, amely a török elől menekülve húzódtott a királyi Magyarország területére, ahol ugyancsak voltak birtokai Trencsén, Nyitra és Pozsony megyékben, majd átmenetileg Sopron és Vas megyék töröktől meg nem szállt vidékeire is. A család alföldi birtokaira vonatkozó jogait mindvégig igyekezett fenntartani. Erre mutatnak egyes alföldi falvakra vonatkozó iratai a török hódoltság korából, majd az a tény is, hogy a török kivérese után nem nagy nehézség árán szerzett vissza egyet-mást Csongrád-megyei javaiból. A későbbiek folyamán a család Csongrád megye életében játszott elég jelentékeny szerepet.

Arra vonatkozóan, hogy a töredék mi módon került a Kárászok levéltárába, semmi közelebbit nem lehet tudni. A legvalószínűbbnek tűnik az a feltételezés, hogy e családnak is volt legalább egy verskedvelő tagja, aki vagy maga másoltatott saját használatra verseskönyvet, vagy pedig vásárlás útján jutott annak birtokába. Ez a kérdés annyiban érdemel figyelmet, amennyiben egyes versek, históriák széleskörű elterjedtségének kézenfekvő bizonyítéka, ha azok több, egymástól távoléló család hagyatékában is fennmaradtak. E szempontból tehát nem érdektelen a Szilágyi és Hajmási ének harmadik helyen való felbukkanása sem.

A tárgyalt széphistória szerzőjéről ez a szöveg is csak annyit mond, mint a másik két változat, hogy ti. „egy ifjú szerzi vestigh ültiben Sendró varaban egy Poedanak eő verseibül szomorú szivibül”. Homályban marad a Kárász-töredék másolójának személye is. A széphistória és az azt követő két vers szövegének nyelvi sajátosságai azonban mégis következtetni engednek a másoló beszéddialektusára, vagy esetleg a másolás helyére. (Közbevetőleg megjegyezve: mind a három verset ugyanaz a kéz vetette papírra.). Mindenekelőtt a szöveg egésze jellemző az *i-zés*: vitiz, vilek, filtik, szeginyeket, iretek, nikem, jeds, sietsiggel sipen, Istenirt, tigated, kirlek, egissighben stb. Azután határozott következetességgel mindenütt *nyi*-ként használja a főnévi igenév *-ni* képzőjét: tenyi, tavoznyi, lenyi, viselni, fekünyi, keseregnyi, enyi stb. Ugyanakkor a szöveg a Vasady-kódex *ő-ző* alakú szavaiból ugyancsak *ő-ző* formában őrzi meg azokat, amelyek bizonyos dialektusban az *i-zés* mellett *is* ma is használatosak, pl. föl, fölött, lölkömet, gyöngé stb., sőt a másik két versben is használ ilyen alakokat, pl. köllött. A Vasady- és Csoma-variáns *ő-it* viszont zárt *e*-ként szerepelteti ott, ahol ez az *ő-zés* ma csak a szegedi nyelvjárásban van meg. (Pl. ögyebet helyett egyebet ír.) Figyelmet érdemel az is, hogy a *-tól, -től, -ból, -ből* ragok a kéziratban kizárólagosan *-tul, -tül, -bul, -bül* formában fordulnak elő: egymástul, verseibül, szivibül, ellenségünkül, mitülünk, fesketül, torkából. Mindezek a nyelvi sajátosságok pedig *együtt* és *egyszerre* csak a Dunántúl északnyugati és a Kisalföld déli vidékeinek köznyelvében élnek ma is. Nem légbőlkapott tehát az a feltételezés, hogy a Kárász-töredék másolója ezt a nyelvjárást beszélte, sőt esetleg a másolás is ezen a területen történt. (Fentebb említettem, hogy a Kárászoknak egyideig Vas és Sopron megyékben is volt birtokuk!) Ezt a következtetést nem gyengíti az a körülmény, hogy a szövegben előfordul az *l* hang használata az *ly* helyett (helhezette), a többesszám harmadik személy *-juk, -jük, -uk, -ük* birtokosjele helyett pedig *-ek* jel tűnik fel (esekben, velek, feskekben), hiszen mindkettő napjainkban is sajátosága a fentebbi területek beszédmódjának.

A szöveg a másolás idejének meghatározásához is segítséget nyújt. A betűtípus a XVII. sz. jellegzetes írásmódjára vall. Továbbá az *sz* hang jeleként e versekben szó közben is, de főleg a szavak elején hol *s*-szel, hol *s*-sel találkozunk. A korabeli levelezésanyag ugyancsak ezt a váltakozást mutatja. A *teremt* szó még következetesen *terempt*-nek íródik. Más jelenségek is, amelyek vizsgálatára itt nem térek ki, azt igazolják, hogy a Kárász-töredék Szilágyija kb.

egyidős a Csoma- és Vasady-kódexbeli testvéreivel. Az már külön érdekessége, hogy a história eredeti keletkezési idejét a két másik változattól eltérően jelöli meg, mert szerinte a szendrői ifjú „Ezer öt százban és hatvan fölöt mikoron iranak” szerezte. Ez a meghatározás a legrosszabb esetben is Vasady-kódex által feltüntetett keletkezési évet látszik igazolni. A középkori magyar nyelvben ugyanis a „fölött” névutós kapcsolattal kifejezett és időhatározóként szereplő évszám, ha egy másik szám nem áll a „fölött” szó után, akkor magát a fentebbi esztendőt jelenti. A Kárász-töredék szerint tehát a Szilágyi-história 1560-ban íródott. Mindez megerősíti Horváth János nézetét, aki a keletkezést 1561 *előttre* datálja és egyszersmind tarthatatlanná teszi azt az álláspontot, amely a magyar változatot egy szlovák nyelvű felvidéki és magát 1560-ban keltező variánsból származtatja.*

Hogy e harmadik változat a Vasady-féle variáns elmélkedő részét tartalmazta-e, azt csonkasága miatt nem lehet megállapítani. A három variáns összehasonlítása arra az eredményre vezet, hogy a Kárász-töredék szövege egyes helyeken tisztább, más helyeken romlottabb a másik kettőénél, egyik helyen inkább a Csoma-, másikon pedig a Vasady-variánszhoz hasonlít. A szöveg a következő:

*Vitiz Ur fiak harmicsadokon által mentek vala
harmicsadosok esekbe vevek föl emeltik vala
es nagy viadalt vitek tartanak által mentek vala,*

*Hirekel atak harmicsadosok, csasar vitizinek,
vaidak el erek egy szip sigeiben semben megh vívanak
Isten akara az viadalban vaidak Megh halanak .*

*Viadal előt csasar leanyat az sigeiben küldik
mert jittik vala Leant az harcson hogy ötet szer tennek /sértenék V. J./
leant el küldik es az vitizek ott megh harcsoznak,*

*Immar vitizek csasar leanyat hogy keresik vala
genge sirasat vitez Szladgi megh hallotta vala,
csasar leanyat vitez Siladi ugy keresi vala.*

*Csasar leanya azt mongya vala gyonge siralmaban,
kegelmes Isten en el ki jovik vitez Ur fiakkal
jai hova legyek ez vadon erdőn nagy keserüsiggel.*

*Szanom magomat de sokkal inkább vitiz Ur fiakat,
sablyara hantak nagy kegellenül vaidak seginyeket
szörnyü halatra irettek adom ezenel magamat.*

*Ez vadon erdő temető helyem lisen mostan nikem
vadak madarak es az farkasok lisnek siratoim,
te kezedben ides Istenem ajánlom lölkömet.*

*Szladi mihal nagy sietsiggel oda siet vala
az leany lata matkáját ellen igen örül vala.
Leant nagy sipen ő kezén fogja el ki vitte vala.*

*El indulanak es igen mennek magar orságh fele,
es az hatarba hogy be erenek, Haimasi jelele
vijunk megh ketten az sip leanyirt ligen egikünke*

*Felele niki vitez Szladi Haimasi laslonak
serelmes tarsom az nagy Istenirt én tizedet kirlek
enged ennikiem mert niked vagyón azt minyájan tuguayuk.*

*Igen esedezik csasar leanya ott az vitizeknek,
nem illik ennikiem ily vitizeknek az ő vesedelmek,
hanyatok inkább engem sablyara mint azt miveyítetek.*

*L. HORVÁTH JÁNOS: A reformáció jegyében. 2. kiad. é. n. 1957. 227—28.

*Nem akar ebben egyebet tenyi az Haimasi laslo
sablyat rantanak ősve csapanak, es az csapkodasban,
vitiz Szladi Haimasi kezet el csapa bokaban.*

*Est monda niki vitiz Haimasi Szladi Mihalnak
szerelmes tarsom az nagy Isienirt én tipegéd kirlek
megh bocsass nikem mert ez jutalma az tünös embernek.*

*Ennikem vagyon ket sip kis jiam jambor hazas tarsom
az nagy Ur Isten nagy tünöm szerint vere most megh engem,
ligy egissighben szerelmes tarszom es megh bocsass nikem.*

*Az kit Urfiak sip bucsuzassal egy mastul elvalnak/
Syladi Mihal csasar leanyal mikor be erenek
Szladi Mihal csasar leanyal ottan megh esküvik.*

*Ezer öt szazban és hatvan fölöt mikoron iranak
egy ifju szerzi vestigh áltiben Sendrő varaban
egy Poedanak eő verseibül szomoru szivibül.*

*

A Kárász-töredéken található másik két vers sem ismeretlen. A „Krisztus, ki vagy nap és világ” közismert XVI. sz-i himnusz-fordítás, a „Mikor Egyiptusban egy pelikán madár” c. vers pedig a Balassa – Rimay: Istenes énekek függelékében jelent meg először nyomtatásban, modern kiadása pedig Dézsi Lajos: Balassa Bálint minden munkái, Bp. II. 355. lapján olvasható, így ezek közlése felesleges.

A Kárász-töredék elhelyezése az irodalomtörténetben az illető korszak avatott irodalomtörténészeire, nyelvtani vizsgálata pedig nyelvészeinkre vár. A töredék felbukkanása mindenestre arra int, hogy az egyes családi levéltárak limbusai még számos dokumentumot rejtethnek magukban irodalmunk múltjából. E közléssel erre kívántam felhívni a figyelmet.